

Розділ 11. РЕЦЕНЗІЇ

П. П. ЗАХАРЧЕНКО. КООПЕРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УСРР 1920-Х РР. КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ*

Нещодавно побачила світ книга Сергія Гладкого, присвячена розвитку кооперативного законодавства в Українській СРР у 1920-х роках. Звернення до епохи утвердження сталінського тоталітаризму, нехай і через призму формування засад кооперативного законодавства в УСРР, є надзвичайно промовистим фактом. Він засвідчує невичерпність актуальної для сучасності проблематики – формування тоталітарного режиму через різні сфери суспільних відносин із широким залученням до процесу законотворчих інститутів.

Наукові дослідження історії становлення вітчизняного кооперативного руху, що був найбільш масовим серед громадських рухів в Україні перших трьох десятиліть минулого століття, дають нам можливість не лише врахувати уроки минулого, але й виробити нові підходи до розв'язання актуальних проблем сьогодення. Потенціал кооперації у цьому сегменті суспільних відносин є доволі значним, але мало вивченим. Йдеться про необхідність розвитку за участю кооперативів інфраструктури сільського господарства, про потребу подолання системної кризи в галузі житлового будівництва тощо. Історія України періоду 1920-х років дає нам приклади доволі успішного вирішення подібних завдань. Проте в контексті проблем загальної теорії й історії держави і права України історія кооперації становить інтерес насамперед в аспекті вивчення паростків вітчизняного громадянського суспільства, їхнього швидкого зростання і, зрештою, нищення радянською владою. У цьому контексті тісно переплітається й питання щодо історичної долі кооперативного права як складової частини приватного права. Обидва питання виводять на проблему взаємин кооперації з державою, з традиційною для історично-правової науки сферою, якою є право та його основна зовнішня форма – законодавство. Цією логікою, вочевидь, і було вмотивоване предметне звернення Сергія Гладкого до проблем історії кооперативного законодавства як сфери свого наукового пошуку. Зазначена сторінка вітчизняної історії науковцями під таким кутом зору досі не вивчалася.

Вбачаючи в радянському кооперативному законодавстві 1920-х років віддзеркалення соціально-економічної й ідейно-культурної трансформації української кооперації, автор монографії шляхом аналізу законодавчого матеріалу простежує як із незалежної і впливової системи громадсько-господарських об'єднань періоду Української національної революції та в епоху становлення радянської влади кооперація перетворилася на державно-розподільчу організацію, пройшла через часткове відродження й остаточно втратила свою природу в останні роки десятиліття.

Монографія Сергія Гладкого є прикладом вдалого поєднання ідеології, методології юридичної науки і суміжних галузей гуманітарних знань. Міждисциплінарний зв'язок, як характерна риса методології рецензованого дослідження, просте-

© ЗАХАРЧЕНКО Петро Павлович – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

* Гладкий С.О. Кооперативне законодавство УСРР 1920-х років як явище правової реальності / С.О. Гладкий. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. – 522 с.

жується в тексті більшості розділів праці.

На основі синтезу юридичних, історичних і соціологічних підходів автор монографії пропонує власне розуміння кооперативного законодавства як важливої складової досліджуваного фрагмента історичної реальності, що перебуває у взаємозв'язках і діалогічній взаємодії з іншими її складовими. Дослідник розглядає законодавство про кооперацію УСРР 1920-х років у декількох основних площинах аналізу: як одне з важливих джерел інформації про тогочасне українське суспільство – «інформаційне поле», в якому віддзеркалюється економіка, політика, ідеологія, культура, наука тощо, перетинаються взаємовпливи зазначених та інших підсистем суспільства; як феномен, що несе на собі відбиток минулого і водночас спрямований у майбутнє; як зовнішню форму права, невіддільну від суті останнього, що виступає тим «силовим полем», у якому соціальна енергія матеріалізується в соціальних діях, правовій поведінці учасників суспільних відносин; як правовий засіб, що відіграє винятково важливу роль у впорядкуванні суспільних відносин, виступаючи головним інструментом правового їх регулювання. Особливо акцентованим у теоретичній частині праці є останній із перелічених аспектів. Автор, спираючись на 100-літній цивілізаційний досвід, осмислює кооперативне законодавство як феномен, що виступає результатом взаємодії держави і кооперації, котра є системою недержавних організацій – інститутів громадянського суспільства (с. 107–131).

Слід віддати належне науковій сміливості автора, який декларує звернення до теоретичного концепту, виробленого представниками феноменологічної соціології (с. 69-71). Ідеї цієї наукової школи становлять доволі великий інтерес, однак ще не набули значного поширення у вітчизняній юриспруденції.

Разом з тим, рецензоване дослідження як науково-історичне, спрямоване насамперед на виявлення нових історичних фактів та конструювання на їх основі максимально повної картини певного фрагмента правової реальності минулого, відзначається використанням значного документального матеріалу. Поряд з нормативно-правовими й інтерпретаційними актами автор широко використовує архівні документи, матеріали юридичної і кооперативної періодики тощо. Водночас, праця базується на комплексному, системному підході й характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень.

Структура монографії, яка включає вступ, п'ять розділів і висновки, є стрункою, логічною, відображає вузлові проблеми теми. Теоретико-правовий пласт досліджуваної проблематики представлений низкою питань – розглядом змісту поняття «кооперація», юридичної природи кооперативу, змісту і ролі кооперативних принципів у правовому регулюванні кооперативних відносин, а також вже згаданим аналізом значення кооперативного законодавства для формування гармонійних взаємовідносин держави і кооперації (с. 51–133). Саме такий теоретичний базис іманентно окреслює коло проблем, яким приділяє увагу автор, аналізуючи фактологічний матеріал у наступних розділах праці.

У п. 2.3 монографії автор розглядає витоки радянського кооперативного законодавства в контексті ідеологічної боротьби в радянському суспільстві доби непу, подає характеристику його ідейних джерел, звертаючись при цьому і до теорії кооперації, і до теорії права. На загал, у другому розділі праці звертає на себе увагу відсутність жорсткої межі між питаннями теоретичного та конкретно-історичного змісту, що відкриває шлях до досягнення діалектичного взаємозв'язку теорії та історичної практики. При цьому очевидним є прагнення автора в цьому і

наступних розділах будувати виклад матеріалу на діалогічній основі і робити це багатопланово: в площині історіографії; у царині конкуруючих ідеологій (політичних, кооперативних, правових та ін.); в аспекті співставлення цивілізаційного, зарубіжного і вітчизняного досвіду розвитку кооперації та її законодавчого регулювання; в колі, зазвичай, суперечливих взаємозв'язків догми права і реальної правової взаємодії тощо. Реалізації цього завдання слугують, крім іншого, численні примітки, розміщені разом з посиланнями на використані джерела в кінці книги.

У третьому розділі праці дослідник з'ясовує генетичні, структурні та інші закономірності становлення і розвитку кооперативного законодавства УСРР. Формування вітчизняного кооперативного законодавства Сергій Гладкий простежує від універсального кооперативного закону від 20 березня 1917 р. (с. 162–165), який є витвором дорадянської правової традиції, до комплексу законодавчих актів УСРР, що були результатом переважно рецепції кооперативного законодавства радянської Росії (с. 165–189). Разом з тим, автор не схильний абсолютизувати роль дублювання радянською Україною законодавства РСФРР, аргументовано вказуючи на поступове зростання самостійності українського радянського законодавця в сфері кооперативного законотворення (с. 202–203).

Становить інтерес подана в монографії системна характеристика кооперативного законодавства УСРР доби непу (с. 190–215). Автор розглядає його в декількох площинах, що відповідають різним вимірам правової реальності, виокремлюючи низку внутрішніх і зовнішніх зв'язків (між законодавством про кооперацію та іншими формальними джерелами кооперативного права УСРР; між кооперативним законодавством і кооперативним правом як складовою системи радянського права; між кооперативним законодавством та іншими структурними елементами системи законодавства УСРР; між кооперативним законодавством і державним апаратом – системою органів його творення і застосування тощо). Специфіка авторського підходу до вирішення цього завдання полягає в поданні матеріалу з феноменологічних позицій: мета науково-історичної реконструкції відповідного фрагмента правової реальності досягається дослідником через словесне відтворення феноменів, породжених минулим у різних його вимірах. Виходячи із заявлених ним світоглядних і методологічних засад (с. 30–46) і вказуючи на великий потенціал методу феноменологічної інтроспекції (с. 36), автор свідомо і цілеспрямовано намагається мінімізувати «теоретизування» з приводу історичних фактів, зводячи його в основній частині роботи (розділи 3–5) до «науково-коректної побудови фактологічних рядів і структурування контекстного поля осмислення викладених історичних фактів» (с. 427). Переваги і недоліки такого підходу на тлі установлені у вітчизняній юриспруденції методології можуть викликати гостру дискусію і критику, але в умовах світоглядного й методологічного плюралізму, який є невід'ємною рисою сучасної юридичної науки, він цілком заслуговує на існування як такий, що має визнану у світі філософську основу.

З погляду перспектив розвитку кооперативних форм господарювання в сучасній Україні становлять інтерес зібрані й систематизовані автором у четвертому розділі відомості щодо правового статусу споживчих, сільськогосподарських, промислових, кредитних, житлових і деяких інших кооперативів, а також їх членів в УСРР 1920-х років (с. 216–316). Правовий статус кооперативних організацій проаналізовано під кутом зору розвитку кооперативного законодавства та реалізації його приписів у фактичних суспільних відносинах. Зазначені питання

розглянуто в контексті процесу деформації приватного права в СРСР, а відтак – у сучасних умовах відродження приватного права в Україні їх вивчення має особливу актуальність.

П'ятий розділ монографії присвячено аналізу місця кооперативних організацій в системі владних відносин, що сформувалася в УСРР 1920-х років, та відображенню зазначених реалій у законодавстві. Предметна спрямованість дослідження зумовила зосередження уваги на тих державних органах, які відали кооперацією (с. 317–351). Автором досліджено маловідомі сторінки діяльності державного апарату радянської України, передусім такого органу, як Головний кооперативний комітет при РНК УСРР. Ґрунтовно розглянуто питання взаємодії вищих ланок існуючих на той час кооперативних систем з органами державної влади (с. 352–382). Під кутом зору організаційних відносин висвітлено перебіг кодифікаційної діяльності українських радянських правників-кооператорів у роки непу (с. 383–402).

Привертають увагу й деякі спірні моменти монографії. Так, достатньо суперечливим і, на нашу думку, неповним є історіографічний аналіз тематичної літератури. Суперечливість бачиться у відсутності обґрунтування хронологічних меж, окреслених періодів наукової активізації проблеми. Неповнота – в ігноруванні доробку літератури української діаспори. Незалученим і, відповідно, не проаналізованим залишився великий спектр робіт таких авторів доби Української революції, як І. Витанович, М. Туган-Барановський, Б. Мартос, К. Мацієвич. Недостатньо обґрунтованим уявляється висновок автора про двосторонній характер відмови від цивілізованого діалогу у відносинах кооперації і держави в УСРР 1920-х років (С. 410–411). Диктаторська держава навряд чи розглядала кооперацію як сторону діалогу. Не зовсім чітко сформульовані й висновки автора щодо ролі всеукраїнських кооперативних центрів у відносинах кооперації з державою на різних етапах досліджуваного в монографії періоду. Проте оскільки висловлені зауваження й міркування стосуються дискусійних питань, вони не змінюють загального позитивного сприйняття рецензованої праці.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що рецензована монографія є доволі цікавим дослідженням однієї з актуальних тем історично-правової науки. Дослідження Сергія Гладкого базується на належно обґрунтованих теоретичних і методологічних засадах, містить цікавий фактичний матеріал та історіософські узагальнення, які надихають на продовження цього наукового дискурсу.